

Kitap İncelemesi / Book Review

Osmanlı Suriye’inde Arapçılığın Doğuşu: Sosyo-Ekonomik Değişim ve Siyasi Düşünce

Adil Baktıaya, İletişim, İstanbul, 2017, 431 sayfa

Değerlendiren: Ahmet Arda Şensoy*

2011’de başlayıp halen devam etmekte olan, tarihin gördüğü en yıkıcı iç savaşlardan birini yaşayan Suriye, Osmanlı İmparatorluğu’nun dağılması ile ortaya çıkmış devletler içerisinde Ortadoğu için her zaman en kritik ülkelerden biri olmuştur. Adil Baktıaya’nın *Osmanlı Suriye’inde Arapçılığın Doğuşu Sosyo-Ekonomik ve Siyasi Düşünce* adlı kitabı, Osmanlı Suriye’si hakkında ayrıntılı bir çalışma olarak literatürde kendine yer bulmuştur. Bu anlamda kitapta 1800’lerde imparatorluğa yıkıcı bir etkisi olan milliyetçilik fikrinin Suriye’de ortaya çıkışı siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan incelenmiştir. Kitabın temel amacı, Nahda olarak adlandırılan Arap uyanışı sürecinin sebeplerini incelemek ve Nahda’nın ortaya çıkışında sadece dışsal kaynaklar değil yerel dinamikleri de göz önünde bulundurarak içeriden bir ortaya çıkış olduğunu göstermektir.

Prof. Dr. Adil Baktıaya, İstanbul Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde görev yapmaktadır. Baktıaya’nın araştırma alanları arasında 19. yüzyıl Ortadoğu tarihi ve Arap siyasal düşüncesinin gelişimi gibi konular bulunmaktadır.² Bu eser de yazarın kendi uzmanlığını yansı-

¹ Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, TR, Ortadoğu Enstitüsü, orcid.org/0000-0002-3497-1249, ardasensoy@sakarya.edu.tr

² Yazarın ilgili bazı çalışmaları; Baktıaya A., “19.Yüzyıl Suriyesinde Hıristiyan-Müslüman İlişkilerinde Değişim: 1860 Şam Olayları,” *İktisat Fakültesi Mecmuası*,

tığı ve konu hakkındaki literatüre önemli katkılarda bulunduğu bir çalışmadır.

Yazar, Arapçılık kavramını bilinçli bir tercih sonucu kullanmaktadır. Literatürde erken Arap milliyetçiliğini ifade etmek için kullanılan Arapçılık kavramı, bazı özellikleriyle Arap milliyetçiliğinden ayrılmaktadır. Yazarın giriş bölümünde belirttiği gibi Arapçılık, Arap milliyetçiliğinin aksine halk tabanına yayılmış bir fikir olmaktan öte entelektüeller arasında sınırlı kalmış ve Osmanlı'ya isyan veya bağımsızlığı öncelemeyen bir Arap uyanışını nitelemektedir.

Kitap, yazılma amacına uygun olarak Nahda'nın ortaya çıkışına zemin hazırlayan sosyoekonomik dönüşümün izini bulmaya odaklanmıştır. Bunu ise iç dinamiklere bakarak açıklarken üç ana noktayı tespit etmektedir. Bunlar; Osmanlı topraklarının Batı ürünleri için açık bir pazar haline gelmesi, bölgenin kapitalist sisteme negatif entegrasyonu ve kıyı ve ticaret kentlerinde değişen yaşam tarzı olarak sıralanabilir. Kitabın ilk bölümü, bu üç ana nedeni ortaya koymanın yanı sıra Osmanlı Suriye'si hakkında genel bilgiler içermektedir. Bu da bölgede Nahda'nın ortaya çıkışını doğrudan etkileyecek olan sosyoekonomik değişimleri anlamak için bir ön bilgi sağlamaktadır. Bu noktada yazar, bu dönüşümü etkileyen unsurları iç ve dış olarak ikiye ayırmaktadır. Dış etkenler olarak öncelikle Napolyon'un Mısır'ı işgalini belirten yazar, bu işgal ile ilk kez İngiltere'nin Hindistan sömürge yollarının tehdit altına girdiğini ve İngiltere'nin de bu hamle sonrası bölgeye doğrudan girmek zorunda kaldığını iddia etmektedir. Yazara göre, Osmanlı topraklarının sanayi devrimini tamamlamış Avrupa güçleri için açık pazar haline gelmesi ile kıyı şeridindeki şehirler kapitalist ekonomik düzenin bir parçası haline gelmiştir. Bu da Batı etkisinin bu bölgelerde daha kuvvetli olmasına yol açmıştır. Buna delil olarak ise bu dönemde Suriye şehirlerinde hızla açılan Batılı ülkelerin konsolosluklarını ve artan misyonerlik faaliyetlerini göstermektedir. Ancak yazar, literatürde yaygın olan Avrupa merkezli bu söyleme açık bir eleştiride bulunmamış, doğrudan kullanma yoluna gitmiştir. Hâlbuki modern anlamda diplomatik temsilciliklere sahip olmasa da bu bölge 16. yüzyılda da Avrupa ülkeleri ile ciddi etkileşim içerisindedir.

---

cilt.58, no.2, ss.23-44, 2008, Baktiaya A., "Ottoman-French Influence Struggle In Syria-Lebanon Region: Medical School Of St.Joseph University As A Case Example," *International Journal of Turcologia*, vol.3, pp. 68-93, 2008.

Artan misyonerlik faaliyetleri önemli bir etken olsa da Christine Laidlaw'un "Levanttaki İngilizler" adlı kitabı, 16. yüzyılda kurulan Levant Kumpanyası'na odaklanırken kumpanyanın İstanbul ve İzmir'in yanı sıra Halep'te de bir büroya sahip olduğunu belirtmiş ve bu şehirlerde yerleşik tüccarlar, din adamları ve diplomatları da bulundurduğunu ortaya koymuştur. Bu da bölgenin zaten Batı ile etkileşim içinde olduğuna bir delil olarak sunulabilir. Kısacası Baktıaya'nın belirttiği dış etkenlerin, hali hazırda var olan ilişkilerin, bölgenin artan önemi, Sanayi Devrimi'nin yarattığı hammadde ve pazar ihtiyacı ve ulaşım ağlarının kurulması ile daha da büyük bir etkide bulunduğu söylenebilir.

Kitabın ilk bölümünde Nahda'nın ortaya çıkışıyla ilgili değinilen bir diğer sebep teknolojik gelişmeler ve bölgeye yapılan yatırımlar olarak ifade edilmiştir. Baktıaya'ya göre bölge Batılı ülkeler için açık bir pazar haline geldikten sonra, iç kesimler ile kıyı şehirlerini birbirine bağlayacak kara ve demiryolları yapılmıştır. Özellikle iç kesimlerle bağlantısı artan Beyrut, sahip olduğu limanlar sayesinde önemli bir ticaret noktası olarak ön plana çıkmıştır (S. 65). Bu sayede, bölgede ticaretle uğraşan Hristiyanlar yeni bir sınıf olarak ortaya çıkarken, Suriye'nin iç kesimlerinde yer alan ve geleneksel yöntemlerle üretim yapan esnaf ve zanaatkârlar ekonomik olarak yok olmaya başlamıştır. Ekonomik olarak sınıf atlayan gruplar, kültürel olarak da Batıya yaklaşmış ve Batı tarzı eğitimler sayesinde yeni bir aydın kesimi doğurmuştur. Bu aydın kesim de Nahda'nın oluşumunda önemli rol oynamıştır.

İlk bölümün ikinci kısmı, Osmanlı Suriye'sinde yapılan reformları incelemektedir. Özellikle İbrahim Paşa'nın Suriye'yi kontrol altına alması ile bölgede giriştiği reform ve modernleşme hareketleri, Nahda'ya zemin hazırlaması bağlamında incelenmektedir. 1832'den 1840'a kadar süren İbrahim Paşa yönetiminin mevcut düzenin aksine dini gruplar arası eşitliği sağlamaya yönelik politikaları, Müslüman ve Hristiyan halk arasındaki mevcut dengeyi bozmuştur. Bu politika, Tanzimat reformları ile devam ettirilince dini cemaatler ciddi manada dönüşüme uğramış ve bu da Nahda'yı oluşturan iç sebeplerden biri olmuştur. Buna bir de merkezi yönetimin, misyoner okullarının etkisini kırmak amacıyla teşvik ettiği devlet okullarında okuyan yeni nesil eklendiğinde yaşanan zihinsel dönüşüm kaçınılmaz olmuştur.

Kitabın özgün kısmı da burada ortaya çıkmaktadır. Nahda'nın bu misyoner okullarda eğitim alan kesimin etkisi ile çıktığı literatürde yaygın bir yak-

laşım olsa da Baktıaya, bu okullara karşı kurulan ve merkezi yönetim tarafından teşvik edilen devlet okullarının da Nahda'yı oluşturan etkenlerden biri olduğunu savunmaktadır.³

Kitabın ikinci bölümünde yazar, Hristiyan kesimin zenginleşmesi ve Müslüman halkın fakirleşmesi ile bu iki dini grup arasında yaşanan gerilimi anlatmaktadır. Siyasi, sosyal ve dini haklarının elinden alındığını düşünen Müslüman kitlenin Hristiyanlara karşı artan öfkesi sonucu sokak olayları yaşanmış ve Fuat Paşa'nın olayları bastırmasına kadar geçen sürede binlerce Hristiyan hayatını kaybetmiştir. Bu karışıklık ortamı merkezi idareye Müslüman cemaati yeniden dizayn etme ve reformları bu kitleye empoze etme konusunda fırsat vermiştir. Bunun bir sonucu olarak da Müslüman cemaatte esnaf ve ulemanın etkisi kırılmış, Hristiyan cemaatinde ise Batılılara bakışta değişikliğe neden olarak daha yerel bir yaklaşımın benimsenmesi sonucunu doğurmuştur.

Yazara göre Suriye'de ilk ayrılıkçı hareketlerin kökeni 93 harbi ile ortaya çıkmıştır. Savaşta alınan yenilgi sonrası Suriyelilerin Osmanlı'ya karşı güveninin kırıldığını iddia eden yazar, Arapçılığın bu noktada devreye girerek, yıkılacak Osmanlı'nın yerine bir alternatif olarak ortaya çıkmaya çalıştığını savunmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümünde yazar, Nahda'nın lider düşünürlerinin eserleri üzerinden bir Nahda anlatısı kurmaktadır. Butras el Bustani, Kevakibi, Afgani, Abduh ve Azuri gibi önemli Hristiyan ve Müslüman düşünürlerin eserlerini inceleyen yazar, bu aydınların Nahda hareketine olan fikri katkılarını ortaya koymaktadır. Bu düşünürler tarafından kurulan gazeteler, yapılan tercüme faaliyetleri ve Arapça edebi eserlerin ortaya çıkması ile bölgedeki Arap entelektüel camiasında ciddi bir canlılığın oluştuğu belirtilmiştir. Nahda'nın önemli isimlerinden olan Muhammed Abduh'un çalışmalarının yerel ulemayı etkilemesi üzerinde duran yazar, İslamcılık çalışmalarında da vurgulandığı gibi Abduh'un düşüncelerinden doğan milliyetçilik fikirleri ile bölgede Arap milliyetçiliğinin tohumları ekildiğini belirtmiştir.

---

³ Geç dönem Osmanlı Suriyesi hakkında temel eserlerden sayılabilecek olan David Dean Commins'in *Islamic Reform: Politics and Social Change in Late Ottoman Syria* kitabı da Osmanlı Suriyesinde Arapçılığın ortaya çıkışını Batılı okulların kurulmasıyla ortaya çıkan seküler düşünürler ile mevcut düzeni korumak isteyen yerel ulema arasındaki çatışma üzerinden okumaktadır.

Kitap, literatürün aksine Nahda'yı oluşturan etkenleri içsel faktörlerle açıklama çabası açısından oldukça değerlidir. İç faktörleri de sadece siyasi düzlemde değil sosyoekonomik ve dini çerçevede ele alması da literatüre büyük bir katkı yapmaktadır. Ayrıca iç faktörleri açıklarken de hem Arap dünyasını bir bütün olarak ele alıp, Suriye ile Mısır'daki entelektüellerin etkileşimini vurgulaması hem de küresel çapta yaşanan gelişmeleri dışsal faktörler olmaktan öte içsel faktörleri etkileyen unsurlar olarak sınıflandırması da çalışmayı değerli kılmaktadır. Ayrıca kitap derin bir ikincil kaynak taramasına dayanmaktadır ve Osmanlı ve İngiliz arşiv çalışmaları ile desteklenmiştir. Her ne kadar bölgeye İngiliz ilgisinin Osmanlı'nın son döneminde başladığı fikri, Laidlaw'un kitabıyla çelişki gösterse de kitabın ana odağı ve iddiası, Nahda'nın ortaya çıkışındaki yerel ve iç dinamikleri incelemek ve açıklamak olduğu için bu durum ciddi bir eksiklik oluşturmamaktadır.

Dolayısıyla kitap, 18. yüzyılda Osmanlı Suriye'sinde Arapçılığın doğuşunu irdelerken aslında Arap milliyetçiliğinin kökleri hakkında derinlemesine bilgiler vermekte ve çalışmayı da o literatürün bir parçası haline getirmektedir. Ayrıca bu eser, yazarın 2002 yılında bitirdiği doktora tezinin kitaplaştırılmış halidir. Bu yüzden de kitap oldukça akademik bir dile sahiptir ve hedef kitlesi konuya ilgi duyan akademisyenlerdir. Konu hakkında temel okumalara sahip olmayan bir okuyucu için zor bir metin olmakla birlikte, kendi içerisinde tutarlı ve anlaşılabilir bir eser olduğu söylenebilir.